

**KUR'AN-I KERİM'DE
MES'ÛLİYET**
(Kaynağı, Sınırları, Sonuçları)

İstanbul 2006

ENSAR NEŞRİYAT
Ticaret Anonim Şirketi

© Tebliğlerin muhteva ve dil bakımından sorumlulukları tebliğ sahibine, telif hakları İSAV'a eserin her türlü basım hakkı anlaşmalı olarak Ensar Neşriyat'a aittir

Tartışmalı İlmî Toplahtılar Dizisi: 44
ISBN : 975-6794-80-1

Kitabın Adı
Kur'an-ı Kerim'de Mesuliyet
(Kaynağı, Sınırları, Sonuçları)

Editör
Prof. Dr. M. Bedreddin ÇETİNER

Yayın Öncesi Hazırlık
Dr. İsmail KURT
Seyit Ali TÜZ

Dizgi – Mizanpaj
Ensar

Kapak Düzeni
Erhan AKÇAOĞLU

Baskı
Karmat

1. Basım
Temmuz 2006
İsteme Adresi

Ensar Neşriyat Tic. A.Ş.
Süleymaniye Cad. No: 13 Süleymaniye / İstanbul
Tel : (0212) 513 43 41 Faks : (0212) 522 46 02

www.ensar nesriyat.com.tr
ensar@ensar nesriyat.com.tr

HZ. PEYGAMBER'İN HADİSLERİNDE İNSANIN SORUMLULUĞUNUN BOYUTLARI

Yrd.Doç. Dr. Aynur URALER
Marmara Üniv. İlahiyat Fak.

Allah'a hamd, Resûlü'ne salât ve selam ile başlarım.

Sorumluluğun Tanımı ve İlgili Terimler/Kavramlar

Hadislerde sorumluluğu özetle sunmayı amaçladığımız tebliğde, önce sorumluluğu tarif etmek istiyoruz. Sorumluluk, insanın iç âlemiyle ilgili bir konudur. İnsanın kendi vicdanından emir alma yetisidir.¹ Hayatı yaşama açısından baktığımızda herkesin görevini bilmesi, farkında olmasıdır. Sorumluluk, kendine ve dünyaya emanet anlayışıyla bakmaktır. Sorumluluk ayrı zamanda, tasarrufun sonuçlarını yüklenmek, yani iyi veya kötü yapılan şeylerin sonuçlarının da sahibi olmaktır.

Sorumlulukla ilgili, hatta sorumluluğun öğeleri sayılabilecek bazı kavramlara temas etmek onun tahliline yardımcı olacaktır. Ancak bunların tanımlarının üzerinde durmayı sadece sorumlulukla ilgili yönüne işaret edeceğiz.

¹ Bk. Nurettin Topçu, *Felsefe* (Lise 3 ders kitabı), s. 82, İstanbul, 1982.

Sorumlulukla içiçe olan kavramların en önde gelenleri hak ve vazifedir. Genellikle günümüzde hep hakkını almaktan bahsedilmekte, fakat sorumluluk unutulmaktadır. Halbuki her hak bir sorumluluk karşılığıdır. Aslında hak kelimesi, sorumluluğu da kapsar. "Fakirin, misafirin, yolcunun... hakkı" denildiğinde onlara karşı olan sorumluluk da ifade edilmiş olur. Vazife, sorumluluğun kendisidir denebilir. Vazifesini yerine getiren kişi, sorumluluğunun şuurunda olan kişidir. Öyle ki asıl ahlâklılığın sadece ve sadece mutlak ve şartsız olarak vazife prensibinde, yükümlülükte olduğu sonucuna varılmıştır.²

Yetki de sorumlulukla ilgili diğer bir kavramdır. Yetki, sorumluluk karşılığında alınır. Dinî bir terim olan teklif de sorumlulukla ilgili başka bir kavramdır. İslâm Dini'ne göre Allah, insanlara güçlerinin yeteceği ölçüde görevler vermiştir.

Hürriyet, sorumlulukla ilgili önemli bir kavramdır. İnsanın sorumlu olması için hür olması gerekir. Ancak bu, sınırsız hürriyet değildir. Çünkü sorumlulukta hesap verme gizlenmiştir. Sonunda ceza veya mükâfat vardır. Dinî yönden bakarsak sonunda bağışlanma da vardır. Aslında bağışlanma, bizim şartlı hürliğümüzün delilidir. Allah, mutlak hürdür. İradeyi Allah'a bağlamak, sorumlulukta yalnızlık duygusunu ortadan kaldırır. Yani kişi, sorumluluğunu yerine getirirken Allah'la beraber olduğunu hisseder.³

Bir başka ifade ile sorumluluk şuurunu, hürriyetin delilidir. İsteyerek yapmadığı şeyden ötürü insan sorumlu olmaz. Şuurunu insanda sorumluluk fikri çok kere hürriyetten önce gelir ve onun hürriyetini artırır. "Sorumlu olduğum için hürriyetimi hissediyorum" demek o iş için gerekli gücü taşıyorum demektir. Sorumluluk harekete geçirici olmaktadır. O işi yapabilirim demek hür olmanın delilidir.⁴ Hem hür hem de sorumlu olan insan, bu özelliği ile diğer varlıklardan farklıdır ve şahsiyeti bu terkiyle ifade edilir.⁵

² Bk. Hilmi Ziya Ülken, *Felsefeye Giriş*, İkinci Kısım s. 267. Ankara, 1958.

³ Bk. Yümni Sezen, *Maddecî Felsefenin Çıkmazları*, s. 262-264. İstanbul, 1996.

⁴ Nurettin Topçu, *Felsefe* (Lise 3 ders kitabı), s. 77.

⁵ Bk. Yümni Sezen, *Çağdaşlaşma, Yabancılaşma ve Kimlik*, s. 13, İstanbul, 2002.

Sorumluluğun tanımı çerçevesinde, sorumluluğun şahsî mi yoksa toplumsal bir konu mu olduğunu belirlemek gerekir. İslâm Dini'nin, insanın fert ve toplum hayatını bir bütün olarak ele alması sonucu, sorumluluğun hem şahsî hem de toplumsal yönü vardır. İşi yapma noktasından bakıldığında şahsî, ancak etkisi sebebiyle hem şahsî hem de toplumu kapsayan bir konudur. Çünkü insanın sorumluluk alanına giren hususlar başka insanların hayatıyla da ilgilidir. Yine de bu sorumluluğu, öncelikli olarak bireysellikten çıkarmaz. Çünkü sorumluluk dıştan içe değildir. Sorumluluğa sahip olmak için hareket noktası kişinin içindedir. Kendisinin farkında olmayan kişi sorumluluk taşıyamaz. Sorumluluğun ferdî oluşu sebebiyle cemiyet sorumlu tutulamaz, sonunda sorumluluklar müşahhas olarak ferde yüklenir. Cemiyetin sorumlu tutulması demek, fertlerin sorumlulukları paylaşması demektir.⁶

Dinî açıdan bakıldığında da insan, kendi sorumluluğunu taşıdığı gibi etkilediği insanların da sorumluluğunu taşır. İyi-kötü çığır açmakla ilgili hadisler ve özellikle "Haksız olarak öldürülen her kişinin kanından bir pay, Âdem'in ilk oğluna ayrılır. Çünkü o, insan öldürme çığırını ilk başlatan kişidir"⁷ hadîsi, sorumluluğun şahıs ve toplumla ilgili yönünü ortaya koymaktadır. Hadis, "Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez"⁸ âyetine aykırı değildir. Âyet, suçun şahsîliği prensibini ifade etmektedir. Hadis ise suça örnek olmak ve azmettirmekle ilgilidir.⁹ Fertler arasında karşılıklı denetim gereği de başlı başına bir sorumluluktur.

Bir hadiste Rasûlullah (s.a.v.), peygamberler ve ashabından bahsetmiş ve sonra şöyle buyurmuştur: "Onların ardından yapmadıklarını söyleyen ve emrolunmadıkları şeyleri yapan birtakım kötü nesiller gelir. İşte kim bunlara karşı eliyle mücadele ederse mümindir. Kim onlara karşı diliyle mücadele ederse mümindir. Kim onlara karşı kalbiyle mücadele ederse mümindir.

⁶ Bk. Yümnî Sezen, *Maddeci Felsefenin Çıkmazları*, s. 262-264.

⁷ Buhârî, Cenâiz 33; Enbiyâ 1; Diyât 2.

⁸ el-Fâtır (35), 18.

⁹ Bk. Nevevî, *Riyâzu's-salihîn*, II, 25 (Tercüme ve Şerh M.Y. Kandemir, İ. Çakan, R. Küçük), I-VIII, İstanbul, 1997.

Ama bunun ötesindekilerde bir hardal tanesi kadar iman yoktur.”¹⁰ Buna göre fiiller, şahsî olmaktan çıkmakta ve diğer kişiler müdahale etme sorumluluğunu yerine getirmediği için sorumlu olmaktadır.

Sorumluluk Şuuru

Sorumlulukları yerine getirmekle ilgili temel mesele; sorumluluk şuuru-na sahip olmak, sorumlu olduğunun farkında olmaktır. Dünyada rahatça yaşayabilmek için birtakım düzenlemeler yapmak zarureti, toplumun varlığını sürdürebilmesi için o toplumda belli bir rol yapısı ve rol farklılığı bulunması gereği,¹¹ hayatın ancak her insanın görevini bilmesi ve vazife duygusu ile düzenli olarak yürüyebileceği gerçeği, sorumluluğu gerekli kılmış ve insan ister istemez sorumlu olduğunu öğrenmiştir. Ayrıca ilâhi kaynaklı görevler (dinî teklifler); sorumlulukların farkına varmayı sağlamış, insanın kendi kendini geliştirmesine ve kendi içinde değerinin artmasına, yükselmesine zemin hazırlamıştır. İnsanın sorumlu olması dolayısıyla ona bazı görevlerin yüklenmesi, ferde şahsiyet şuuru getirmiş ve fert sorumluluk yüklenen bir kişilik kazanmıştır. Sorumluluk; yapılan fedakârlıklarla, yüksek duygularla anlaşılır. Sorumluluk, dine titizlikle uymakla hissedilir. Böylece kişi sıradan olmaktan çıkar, sorumlu şahıs haline gelir. Öte yandan nefis ile ilâhi prensiplerin arasında denge kurabilmek özelliği, sorumluluk duygusunun temellerinden biridir. İnsan doğru olan yolda gitmek sorumluluğundadır. Allah'a karşı sorumludur. Şahsiyetin esasında bu sorumluluk vardır.¹² Sorumluluk ve görevini yerine getirme duygusu; bilmeyi, öğrenmeyi, güçlükleri yenmeyi, tahriklere karşı koymayı, iyi ve doğru olma gayreti içinde olmayı sağlar.

Sorumluluğu zorunlu kılan yönlendirmelere rağmen kimileri için “sorumluluğun farkında olunmaması” gerçeği de söz konudur. Nitekim Kur'ân-ı Kerim de bu konuya temas eder ve sorumsuzları, cahil ve zalim olarak niteler. “Sorumluluğu (emaneti); göklere, yere, dağlara teklif ettik onlar

¹⁰ Müslim, İman 80.

¹¹ Bk. Z. Arslantürk-M. T. Amman, *Sosyoloji*, s. 207-208, İstanbul, 2001.

¹² Bk. M. Çamdibi, *Din Eğitiminin Temel Meseleleri*, s. 37-39, İstanbul, 1994.

bunu yüklenmekten kaçındılar. İnsan onu yükledi. (Ancak) insan zalim ve cahildir.”¹³

Kişinin sorumluluk şuuruna sahip olabilmesi için yapılacak ilk iş, çocukluktan başlayarak ona sorumluluk eğitimi vermek, sorumluluk duygusunu şahsiyete yerleştirmektir. Çünkü kişinin, toplumda alacağı roller, eğitim yoluyla benimsetilir.¹⁴ Tabiatıyla ilk görev aileye düşmektedir. Bu arada sorumluluk terbiyesi için kullanılacak yöntemler çeşitlidir. Onlardan biri de misâl vermek suretiyle eğitimidir. En güzel örneği yani Hz. Peygamber’i tanıtmak,¹⁵ sorumluluğun öğretilmesinde büyük ölçüde faydalı olacaktır.

Sorumluluk inanç ister. Bunun için sorumluluğun dirî temelleri iyice öğretilmelidir. Sorumluluk için irade gerekir. Bu iradenin de imandan güç alması gerekir. İman iyice yerleştirilmelidir. Sorumlu davranışlar, inancına güvenen insanlarda görülür. Mesela, vicdan gücünü gösterdikçe insanın sorumluluk duygusu artar.

Vazifeye boyun eğmenin, vazifeyi en güzel biçimde yerine getirmenin safdillik değil medenîlik ve iyi bir müslüman olmanın gereği olduğu sorumluluk eğitiminin önemli konularından biridir. Allah Teâlâ’nın, kullarının bir işi yaparken sağlam yapmalarından hoşlanması¹⁶ ve Hz. Peygamber’in bir iş yaptığında onu en iyi şekilde yapması¹⁷ gibi hadisler asıl kabul edilip verilecek sorumluluk eğitimi sonuçta sorumluluğun zevk haline gelmesini sağlayacaktır.

Vazifeler aşkla yapılmalıdır. Zira kanunlardan korkarak veya toplum baskısından çekinerek görevleri yerine getirmek çözüm değildir. Öte yandan sorumluluk duygusu; kişi vazifesini yapamadığında huzursuz, vazifesini yaptığında ise mutlu

¹³ el-Ahzab (33), 72.

¹⁴ Z. Arslantürk-M. T. Amman, *Sosyoloji*, s. 207-208.

¹⁵ Hz. Peygamber, yeri geldiğinde kendinin örnek olduğunu belirtmiştir. Bk. Müslim, *Mesâcid* 311.

¹⁶ Bk. el-Heysemî, *Mecmeu’z-zevâid*, IV, 98.(Ali b. Ebi Bekr el-Heysemî, *Mecmeu’z-zevâid*, I-X, Kahire, 1407)

¹⁷ Müslim, *Müsâfirîn* 141.

olacak seviyeye ulaştığında sorumluluk şuuruyla ilgili pekçok şey halledilmiş demektir. Hz. Peygamber'in vefatından kısa bir süre önce ashabinun namaz kılışını mutlulukla seyredışı,¹⁸ görevini başarıyla tamamlamış kimsenin haline örnek olarak verilebilir.

Sorumluluklarını bilen bir insan yetiştirmek için kişi ve cemiyet arasında aynı ruhun oluşmasını sağlamak gerekir. Öyle ki sorumluluk bağlayıcı olarak algılanıp, kişi nefisini düşünmez. Toplumsal sorumluluk, ferdi sorumluluğun önüne geçer.

Hz. Peygamber'in, dinî yaşayışta sorumluluk sahibi olmak fikrini yerleştirmeye yönelik gayretlerinden, aldığı tedbirlerden de bahsetmek gerekir. Mesela O (s.a.v.), Kur'ân'a aykırı davranışlar bir yana, sünnetine uyulmadığında dahi tepki göstermiştir.¹⁹

Sorumluluk konusunda terbiye edilip bu şura sahip olan kimse; insanın eğlence için yaratılmadığını, Allah'a kulluk etmek için yaratıldığını bilen, onun çok ciddi bir görevi olduğunu anlayan, işlediği her suçtan veya başarıdan sorumlu olduğunu gören insandır. Hayatın farkında olan kimsedir.

Sorumluluk duygusuna sahip kişi, gereken ne ise onu yapar. Bu sebeple güvenilir bir kişidir. Davranışlarının sorumluluğunu üstlenir, birtakım bahanelere sığınmaz, kontrollü birisidir. Çevreye kayıtsız kalmaz. Sorumlu insan, yaptığı işte kendini gösterir. Vazifesini gereği gibi yaptığından sorumlu olduğu kimseleri mutlu eder. Sorumluluk sahibi insanlar yetiştirmenin ve sorumluluk şuurunun yayılmasına yönelik tedbirler almanın da bir sorumluluk gereği olduğuna inanarak eğitime önem vermenin altını bir daha çizmekte fayda vardır.

Sorumluluğun Dinî Dayanakları

Her toplumun değerleri birbirinden farklıdır. Dolayısıyla sorumluluk anlayışı da farklıdır. İslâm Dini'nin sorumluluk anlayışını ortaya koyan

¹⁸ Buhârî, Meğazî 83.

¹⁹ Bk. Aynur Uraler, *Sahâbe Uygulaması Olarak Sünnete Bağlılık*, s. 119-135, İstanbul, 2001, 2. baskı.

pekçok nas bulunmaktadır. Tebliğimiz, hadisleri esas aldığından Kur'ân-ı Kerîm'de sorumluluğun temellerini oluşturan âyetlere temas etmeyeceğiz ancak şu âyetlere işaret etmeden de geçemeyeceğiz. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'e göre insanın yaratılışı ve yaşayışı sorumluluk üzerine kuruludur. Allah Teâlâ, cinleri ve insanları kendisine kulluk etmeleri için yaratmış²⁰ ve Allah'ın emanetini, insan yüklenmiştir.²¹ Buna göre kişinin sorumluluk bilinci içinde olması Allah'ın kul üzerindeki hakkıdır.

Sorumlulukla ilgili pek çok hadis vardır. Sorumluluğa temel oluşturanların belli başlıları şunlardır: Cibril hadisine²² göre sorumluluk, İslâm'dır, imandır, ihsandır. Allah'a kul olmak ve kulluğun gereğini yapmak, sorumluluk bilinciyle yakından alakalıdır. Hadisteki "ihsan" kavramı, konuyla ilgili özel önem arz etmektedir. "İhsan", Allah'ı görüyormuşçasına kulluk etmektir ve bu sorumluluğun temelidir. Sorumluluğu tam mânâsıyla hissetmesi ve bunu davranışlarına yansıtabilmesi için insanın kendisini her zaman gören, denetleyen bir varlığa ihtiyacı vardır. Nitekim hadiste, insanın Allah Teâlâ tarafından murakabe altında tutulduğu "*Sen O'nu görmüyorsan da O seni görüyor*" diye belirtilmiştir.

Sorumluluk, imanla ilgilendirilmiştir. Çünkü iman, insanın kendisini, aşmasını temin eder.²³ Sorumlulukta da irade, ruh ve fedâkârlık bulunur ki bunlar da ancak iman ile sağlanabilir. Sorumluluğun belirtisi sayılan yoldan insanlara eziyet veren bir taşı kaldırmak, İslâm Dini'ne göre imanla ilgilidir.²⁴ Aynı şekilde topluma karşı olan sorumluluğu ifade eden "Kim bir kötülük görürse eliyle değiştirsin. Şayet eliyle değiştirmeye gücü yetmezse diliyle değiştirsin. Diliyle değiştirmeye gücü yetmezse kalbiyle (kınasın) ki bu, imanun en zayıf derecesidir"²⁵ hadisinde kötülükleri ve yanlışları düzeltmek sorumluluğu, imanla ilişkilendirilmiştir.

²⁰ ez-Zâriyât (51), 56.

²¹ el-Ahzâb (33), 72.

²² Buhârî, İman 37; Müslim, İman 1.

²³ Hilmi Ziya Ülken, *Felsefeye Giriş*, İkinci Kısım s. 276.

²⁴ Buhârî, Sulh 11, Müslim, Müsafirin 84, Zekât 56.

²⁵ Müslim, İman 78; Tirmizî, Fiten 11.

Sorumluluğun dinî teklifle ilgisi vardır. İnsan gayesiz yaratılmamıştır. Yaratılışındaki hikmete uygun olarak yaşamak için sorumlulukları bilmek zorunluluğu vardır. "Her yeni gün herkes için bir pazardır"²⁶ hadisi, dine uygun bir hayat yaşamak sorumluluğu getirir. Sorumluluk sahibi olanlar, dünyaları ve ahiretleri için kârlı sayılacak işler yapar, bazı kimseler de sınırlara dikkat etmez, zararlı çıkar. İslâm Dini'ne göre insan, yaptığı herşeyden sorumludur ve sorumluluğunu ne kadar yerine getirip getirmediği sorulacaktır. Ahiret inancı, hesap gününün olması, sorumluluğa temel teşkil eder.²⁷

Sorumluluğu en açık ve kapsamlı şekilde ifade ederek herkesin sorumlu olduğunu haber veren şu hadis konumuzun temellerinden biridir: "Hepiniz çobansınız, hepimiz güttüğünüz sürüden sorumlusunuz. Devlet reisi, bir çobandır ve sürüsünden sorumludur. Erkek, ailesinin çobanıdır ve sürüsünden sorumludur. Kadın, kocasının evinin çobanıdır ve çocuklarından sorumludur. Hizmetkâr, efendisinin malının çobanıdır o da sürüsünden sorumludur. Kişi, babasının malının çobanıdır ve sürüsünden sorumludur. (Velhâsil) hepimiz çobansınız, hepimiz güttüğünüz sürüden sorumlusunuz."²⁸ Bu hadis; genel ve kapsamlı bir kaide koymaktadır. Herkes elinin altında ne varsa onu layikiyle koruyup kollamakla, gözetmekle mükelleftir ve herkes elinin altındakinden mesuldür.²⁹

²⁶ Müslim, Taharet 1.

²⁷ Kulun hesaba çekilmesi için bk. Buhârî, Rikâk 47; Müslim, Cennet 60; Tirmizî, Mevâkîf 188; Ebû Dâvûd, Salât 149; Nesâî, Salât 9.

²⁸ Buhârî, Cum'a 11; Ahkam 1; Müslim, İmaret 20.

²⁹ Hadisin aslıdaki koruyan, gözetken, kollayan demek olan "râî" kelimesi, çoban mânâsına da gelir. Nitekim tercüme de bu şekilde yapılmıştır. Hz. Peygamber, sorumluluğu tavzih etmekte, hasr etmemektedir. Sorumluluk, herkesi kapsamaktadır. Dünyada sorumsuz kimse bulunmamaktadır. Kime ne çeşit olursa olsun birşeyin koruması, ıslahı, menfaati ve selameti verilmişse o kimse "râî", o şeyler de "raiyye" olurlar. Bundan dolayı râilikten mesul olmadık kimse yoktur. (Bk. Ahmed Naim, Tecrid Tercemesi III, 42. Ankara 1978.) Dinimiz sorumluluğu herkese yayarken Hıristiyanlarda sorumluluk anlayışına da temas ederek farka işaret etmekte fayda vardır. Hz. İsa, kendini çoban olarak takdim etmiştir. Metin şöyledir: "Ben iyi çobanım. İyi çoban koyunları uğruna canını verir. Koyunların çobanı ve sahibi olmayan ücretli adam, kurdun geldiğini görünce koyunları bırakıp kaçar. Kurt da onları kapar ve dağıtır. Adam kaçar. Çünkü ücretlidir ve koyunlar için kaygı duymaz. Ben iyi çobanım. Benimkileri tanırım. Baba beni tanıdığı, ben de Baba'yı tanıdığım gibi, benimkiler de beni tanır. Ben koyunlarımın uğruna canımı veririm." (Yeni Ahid, Yuhanna 10/11-15.)

Sorumluluk, etkisi olan ve etkisi devam eden bir konudur. Bir iyiliğe veya kötülüğe vesile olanın onu yapmış gibi sayılması³⁰ ve yaptıklarımızın sorumluluğunun uhrevî âleme uzanan yönünün olduğunu bildiren "Ölen kimseyi üç şey takip eder. Ailesi, malı ve yaptığı işler. İkiisi geri döner, yaptığı işler kendisiyle kalır"³¹ hadisleri, yaptıklarımızın sorumluluğunu açıkça ifade etmekte dolayısıyla bu konuda ciddi ve şuurlu bir kimse olmayı gerektirmektedir.

Sorumluluğu yerine getirenler bunun karşılığını alacaklardır. "Kim İlin kardeşinin ırz ve namusunu, gıybet edene karşı savunursa Allah da kıyamet günü o kimseyi cehennemden korur"³² hadîsi, örnek olarak gösterilebilir.

Allah'a karşı sorumluluğun kaldırılmasının mümkün olmaması da konuyla ilgili bir başka delildir. Hz. Peygamber'e yakınlık bile sorumluluğu kaldıramayacaktır. Peygamber Efendimiz (s.a.v.), ailesi ve akrabalarına şöyle hitap etmiştir: "Ey Muhammed kızı Fâtıma! Ey Abdülmuttalib kızı (halam) Safiyye! Ey Abdülmuttaliboğulları! Kendi malımdan arzu ettiğinizi isteyin vereyim, fakat ben sizi Allah'ın azabından kurtaramam. Kendinizi ateşten koruyunuz."³³

Konunun işaret edilen birkaç yönü ortaya koymuştur ki sorumluluğun en güçlü temeli dinîdir. Zira düşüncenizden Allah'ı kaldırırsanız sorumluluk mânâsız kalır. İnsan aşkın varlığa sorumlu olduğu içindir ki kendi kendisine ve başka insanlara karşı sorumludur.³⁴ Sorumluluk, inanmanın bir sonucudur. Sorumluluk, manevi değerlerle alakalı bir konu olduğu için öncelikli olarak kişi ve Allah arasındadır. İnsan, içindeki Allah duygusu ile yaptıklarından tat alır. Allah'ın o işte payı vardır diye düşünür. Temelde din olursa, sorumluluklar yerine getirilirken Yaratıcı'nın razı olması sağlanmaya çalışılır.

³⁰ Bk. Müslim, Zekât 69; İmaret 133; Nesâî, Zekât 64.

³¹ Buhârî, Rikâk 42.

³² Tirmizî, Bir 20.

³³ Müslim, İman 348-350.

³⁴ Hilmi Ziya Ülken, *Felsefeye Giriş*, İkinci Kısım s. 275.

Burada işaret edilmesi gereken çok önemli bir nokta sorumluluğun öncelikli olarak İslâm'ın fıkhi bir hükmü değil tevhidin tamamlayıcısı olarak görülmesidir. Bu, bütün kulluk gereklerini diğer kullara ve mahlukata yönlendirmekten çekip alarak Yaratıcı'ya yönlendirir. *İnsanın, insanın sultanından azat olması, Tek ve Yaratıcı olana kul olmakta tamamlayıcı bir şıktır.*³⁵

İslâm Dini, insanı sorumlu bir varlık olarak kabul ettikten sonra sorumluluklarını nasıl yerine getireceğine dair açıklamalar getirmiş ve bir ölçü koymuştur. Herhangi bir sorumluluk alındığında artık tercih yapma imkanı yoktur, gereği ne ise güç yettiğince yerine getirilmelidir. Sorumluluk gibi önemli bir konuda iyi niyet kâfi gelmeyip, fiilde sorumluluğun izi görülmelidir. Nitekim Hz. Peygamber, *"İşlerin asıl değeri, sonuçlarına göre ölçülür"* buyurmuştur.³⁶

İnsan, tabiatı gereği bir sorumluluk aldığı anda ne yapması gerektiği için bir önceki modele bakar. Bizim dindarlık anlayışımızın gereğine göre herhangi bir konuda sorumlu olan kimse, öncelikle dinin uygulayıcısı olan Hz. Peygamber'in sünnetini ölçü alır. Onun sorumluluk anlayışı, her işinde ciddi, titiz, duyarlı ve özenli oluşunda görülmektedir. Bir Peygamber olarak da sorumluluğunu yerine getirme gayreti, "onlar iman etmiyorlar diye neredeyse kendini öldüreceklerin"³⁷ âyetiyle tescil edilmiştir.

Herkesin sorumlu olduğunu gösteren "Hepiniz çobansınız" hadisinde de Hz. Peygamber'in çoban ve sürü benzetmesi, sorumluluğun nasıl yerine getirileceğinin ipuçlarını vermektedir. Çobanın sürüsüne ihtimam göstermesi, koruyup gözetmesi, sağlam alıp sağlam teslim etmesi gerekiyorsa insanlar da sorumlu oldukları konularda emanet şuuru içinde, emanet edilene güçleri ölçüsünde özen göstermek ve sağlam iş yapmakla yükümlüdürler.

³⁵ Bk. Ahmed Kemal Ebu'l-Mecd, "Vazîfetu's-sünne fi binâ'l-fikriyyi ve's-sekâfiyyi ve'l-hadâriyyi li'l-umme" es-Sünnetü'n-Nebeviyye ve Menhecuha fi Binâ'l-ma'rife ve'l-hadâra adlı sempozyum bildirilerini toplayan kitap içinde, s. 772, Amman, I-II, 1991-1992.

³⁶ Buhârî, Kader 5, Rikâk 33; Tirmizî, Kader 4.

³⁷ Bk. eş-Şuara (26), 3.

Sorumlulukları yerine getirmek için bazı şartlar ve zeminin de bulunması gerekir. Sorumluluk için akıl ve irade şarttır.³⁸ İrade muhtarlığı, sorumluluğun esasıdır. Ayrıca zaruret ve zorlamada sorumluluk geçici olarak kalkar. Kişi hür olmalıdır ki sorumluluk yüklensin. Seçme hakkı, tercih imkanı olmazsa kişi nelerle yükümlü olduğunu anlamaz. İnsanlar arasında gerek anlayış gerek kudret bakımından farklar olması; vazifelerin de farklı olmasını gerektirir, nimet-külfet dengesi kurulmuştur. Öte yandan birşeyi yapmak için imkan ve yetkiye sahip olmayanlar da sorumlu tutulmamıştır. İnsana yalnız yapabileceği şeyler teklif edilir.

Sorumluluğun Alanı

İyi bir müslüman olmak için sorumluluklarımızın ne olduğunu, neleri kapsadığını bilmek zorundayız. Sorumluluk konusunda her insan birçok ortak merkezleri bulunan dairelerle çevrilidir. İlk merkez, kişiden başlayıp genişler. "Senin üzerinde Rabb'inin, nefsinin, ailenin hakkı vardır"³⁹ hadisinde de belirtildiğine göre kişi, önce Allah'a karşı sorumludur. Sonra başka insanlara; ailesine, toplumuna, vatanına karşı sorumludur. En üsttekini kaldırırsak diğerlerinin mânâsı kalmaz.⁴⁰ Yani diğer sorumluluklar da Allah'ın emirlerinden kaynaklanmıştır. Ashında Allah'a karşı sorumlulukları yerine getirmek bir ölçüdür. Ona iyi kul olmak şuurunu taşıyan kimse, diğer sorumluluklarının da farkında olan kimsedir.

İslâm Dini, sorumluluk için bir alan sınırlaması getirmemiştir. Daha önce de naklettığımız "Hepiniz çobansınız, hepiniz güttüğünüz sürüden sorumlusunuz"⁴¹ hadisinde herkesin sorumlu tutulduğundan bahsedilmiş, herkes birbirinin çobanı olarak gösterilmiştir. Bununla beraber devlet reisi, aile reisi olması yönüyle erkek, yine aile içindeki konumuyla kadın ve çalışan kimse örnek olarak zikredilmiştir. Bu kimselerin alanları farklıdır. Fakat sonuçta her konu sorumluluk sahasına dahil edilmektedir. Sorumluluğun alanıyla ilgili belirtilmesi gereken bir durum da bir göreve talip

³⁸ İslâm Dini'ne göre çocuk, uyuyan kimse, akıl hastası sorumlu değildir. Bk. Ebû Dâvûd, Hudud 17.

³⁹ Buhârî, Savm 51, 55.

⁴⁰ Yümnî Sezen, *Maddeci Felsefenin Çıkmazları*, s. 262-264.

⁴¹ Buhârî, Cum'a 11; Müslim, İmaret 20.

olunması gibi kendi seçimimiz olan konularla; kulluk gibi herkesin sorumlu olduğu konuların bulunmasıdır.

Aslında dindeki her kavram bir sorumluluk yüklemektedir. Mesela, "takva" kelimesi bir sorumluluk yükler. Ayrıca her emir ve yasak bir sorumluluk yükler. Dolayısıyla alanı geniştir. Hadis kitaplarına baktığımızda Kur'ân'da olduğu gibi insanla ilgili herşeyde Müslümanlara görevler düştüğü görülmektedir. Kalpte hissedilen şeylerden bile mesul olup iyi niyetle yapılan şeyler ile kötü niyetle yapılan şeylerin bir tutulmaması, sorumluluğun alanının genişliğini göstermektedir.⁴² Hatta insanların hiç hesaba katmadıkları şeyler Allah tarafından ortaya çıkarılacaktır.⁴³ Nitekim Enes b. Mâlik, "Siz bir kıl kadar bile önemsemediğiniz bazı işler yapıyorsunuz ki biz onları Resûlullah (s.a.v.) zamanında helak edici büyük hatalardan sayardık" demiştir.⁴⁴

Sorumluluğun alanının genişliğine rağmen dinde herşey ölçülüdür. "Allah bazı şeyleri farz kıldı, onları ihmal etmeyin. Bazı şeylere yaklaşmaması için sınırlar koydu, o sınırları aşmayın. Bazı haramlar koydu, o haramları çiğnemeyin. Bazı şeyleri de unuttuğu için değil merhameti sebebiyle dile getirmedi, onları da araştırıp kurcalamayın"⁴⁵ hadisi, dinde herşeyin yerli yerinde olduğunu göstermektedir.

Sorumluluklarımızı ferdî, ailevî ve toplumsal diye genel anlamda üç başlık altında tetkik etmek mümkündür.

a. Ferdî Sorumluluklar

Müslüman, önce kendi niyet ve hareketinden sorumludur. Bunun gereği olarak şu noktalara işaret edilebilir.

⁴² Niyetle ilgili pek çok hadis bulunmaktadır. Bk. Buhârî, Bed'u'l-vahy 1; Müslim, İmâre 152; Tirmizî, Fiten 21.

⁴³ Bk. ez-Zümer (39) 47.

⁴⁴ Buhârî, Rikâk 32.

⁴⁵ Dârekutnî, Sünen IV, 184.

* **Dindar olmak:** Müslüman kimse herşeyden önce Yaratıcı'sına karşı sorumludur. Bunun için dinine bağlı bir hayat yaşaması gerekmektedir. Ahirette hesap verilecek olması zaten dindar bir hayatı yaşamayı gerekli kılar. Çünkü ahirette insan, hayatını nerelerde tükettiğinden, gençliğini nerede geçirdiğinden, servetini nasıl kazanıp nerelere harcadığından, bedenini nasıl yıpratmış olduğundan ve bildiklerini yaşayıp yaşamadığından sorguya çekilmedikçe Rabb'inin huzurundan ayrılamayacaktır.⁴⁶

Hiz. Peygamber'in manevi mirası diyebileceğimiz Kur'an-ı Kerim ve sünnete sıkı sıkıya sarılmak⁴⁷ önemli bir dinî görev ve sorumluluktur. Dinin bu iki kaynağından uzaklaşmayı bid'atlerden kaçınmak⁴⁸ sorumluluğu da vardır. *Bunun için Müslümanca olmayan her türlü davranışlardan uzak durmak gerekir. Ayrıca insan, daha dindar olmak için gayret sarfetmelidir. Maddî dünya ile bağlantısını kesmeden ancak kalbinde onun değerini azaltarak ulvî âleme yönelmekle şahsiyetini derece derece kemale ulaştırırsa yaratılış gayesine uygun hareket etmiş olur. İnsan bununla sorumlu tutulmuştur.⁴⁹ Bütün bunları gerçekleştirmek için duyguları kontrol etme gerekir. Hiz. Peygamber, "Cehennem nefse hoş gelen şeylerle kuşatılmış, cennet de nefsin istemediği şeylerle çepeçevre sarılmıştır"⁵⁰ buyurarak bu konuda yol göstermiştir.*

* **Nimetlere şükretmek ve gereğini yerine getirmek:** "Herbir eklemimiz için sadaka gerekir"⁵¹ hadisi insanın pekçok nimete sahip olduğunu haber vermekte bunların şükürü için sadaka vermeye teşvik etmektedir. Yeni bir elbise giyildiğinde bile şükredip o elbiseyi hayırla kullanmak için dua edilmesi,⁵² her zaman Allah'la birlikte olmak gerektiğini ve o elbiseyi giymenin de bir sorumluluk taşıdığını gösterir.

⁴⁶ Tirmizî, Kıyamet 1.

⁴⁷ Muvatta, Kader 3.

⁴⁸ Buhârî, Silh 5; Müslim, Akdiye 17, 18.

⁴⁹ Bk. Mahmut Çamdibi, Din Eğitiminin Temel Meseleleri, s. 12.

⁵⁰ Buhârî, Rikâk 8.

⁵¹ Buhârî, Sulh 11; Müslim, Zekât 56.

⁵² Ebû Dâvûd, Libas 1.

* **Lüzumsuz şeylerden kaçınmak:** Her şeyden sorumlu olmak ne derecede önemli ise kişiyi ilgilendirmeyen şeylere de karışmamak gerekir. "Kendisini doğrudan ilgilendirmeyen şeyleri terk etmesi, kişinin iyi müslüman oluşundandır"⁵³ hadisi, lüzumsuz işler ve boş şeylerle meşgul olmamak gerektiğine işaret eder. Çünkü lüzumsuz işlerle uğraşmak, lüzumlarını ihmale götürür. *Müslümanın vaktini iyi değerlendirmesi gerektiğini, Hz. Peygamber, "İnsan sıhhat ve boş vakit nimetleri konusunda aldanmıştır" buyurarak ifade etmiştir.*⁵⁴ "Şüpheliyi bırak, şüphe vermeyene bak"⁵⁵ hadisinden de aslında dinde var olan esasların yeterli olduğu, dolayısıyla bildiğimizi yaşamamızın daha önemli olduğu sonucu çıkarılabilir.

* **Bedeni korumak:** Kişi kendi fitratını bozmamaktan sorumludur.⁵⁶ Bedenini korumaktan sorumludur. "Bedeninin sende hakkı vardır"⁵⁷ hadisi buna işaret eder. İntiharın yasaklanmış olması⁵⁸ ise, beden bir emanet olduğuna delil olduğu gibi ruhî bakımdan da fertlerin güçlü ve sağlıklı olması lazım geldiğine delildir. *Ayrıca müslümanın başta bedeni olmak üzere temiz olmak sorumluluğu vardır. Çünkü temizlik imanın yarısıdır.*⁵⁹

b. Ailevi Sorumluluklar

En önemli sorumluluklardan biri budur. Çünkü İslâm toplumunun en belirgin özelliği aile hayatıdır. Sağlıklı toplum, ailelerden kurulu toplumdur. Aile içinde de çocuklara olan sorumluluk önde gelmektedir.

Çocuklara olan sorumluluk: Tabii olarak çocukların maddî ihtiyaçları karşılanmalıdır. Çünkü "geçimini sağlaması gerekenleri ihmal etmek insana günah olarak yeter."⁶⁰ Aile reisi maddî ihtiyaçları yerine getirme sorumlu-

⁵³ Tirmizî, Zühd 11.

⁵⁴ Buhârî, Rikâk 1.

⁵⁵ Tirmizî, Kıyamet 60.

⁵⁶ Bk. Buhârî, Tefsîr (59) 4.; Libâs 82, 84,

⁵⁷ Bk. Buhârî, Savm 51, 55.

⁵⁸ Müslim, İman 175.

⁵⁹ Bk. Müslim, Taharet 1.

⁶⁰ Ebû Dâvûd, Zekât 45.

luğu yanında ailesinin manevi ihtiyaçlarını yerine getirmekle de sorumludur. Sevgi, maddî yardımdan daha önemlidir. Hz. Peygamber, çocuklara düşkünlüğünü yadırgayan biri hakkında "Allah onun kalbinden merhameti söküp almışsa ben ne yaparım" buyurmuştur.⁶¹

Çocukların eğitilmesinin gereği ve önemi ise artık ifade edilmeye gerek kalmayacak kadar açık bir konudur. Dini ve ahlâkı öğretmek herkesten önce ailenin görevidir. Peygamber Efendimiz (s.a.v.), çocuk terbiyesinde özellikle anneyi zikretmiştir.⁶² Bunun yanında "Hiçbir baba çocuğuna güzel terbiyeden daha değerli miras bırakamaz"⁶³ ve "Çocuklarınıza yedi yaşındayken namazı öğretiniz"⁶⁴ hadisleri, örnek olarak zikredilebilir. Dinî eğitim almadığı için günaha düşen çocuktan, anne ve baba sorumludur. Diğer yandan çocukları, İslâm ahlâkına aykırı olan yabancı akımlara karşı korumak yine öncelikli olarak ailenin görevidir.

Çocukların anne-babaya karşı sorumlulukları: Aile hayatının muntazam ve huzurlu yürümesi için çocukların da sorumluluklarını yerine getirmesi gerekir. İlk görev, anne ve babaya karşı gelmemektir. Peygamberimiz (s.a.v.) en değerli işler arasında anne-babaya iyiliği saymış, yine en büyük günahların içinde de anne-babaya âsi olmayı saymıştır.⁶⁵ Ayrıca Hz. Peygamber, çocukların, baba malını israf etmemelerini onlara bir mesuliyet olarak belirlemiştir.⁶⁶

Eşlerin sorumlulukları: Eşler arasında haklar ve görevler vardır. Ailenin mutlu olması için kadının ve erkeğin görevlerini bilip yerine getirmesi gerekir. Burada sorumlulukları saymayacağız. Ancak "*Kadınlara iyi davranmanızı vasiyet ediyorum*"⁶⁷ hadisinin erkeklere, "*Kocasını memnun ederek ölen kadın*

⁶¹ Buhârî, Edeb 18.

⁶² Bk. Buhârî, Cum'a 11; Ahkam 1.

⁶³ Tirmizî, Birr 33.

⁶⁴ Ebû Dâvûd, Salât 26.

⁶⁵ Buhârî, Edeb 1, 6.

⁶⁶ Bk. Buhârî, Cum'a 11; Ahkam 1.

⁶⁷ Buhârî, Enbiya 1; Nikah 80.

cennetliktir"⁶⁸ hadisinin de kadınlara yol gösterici olduğunu ifade etmekle yetiniyoruz.

Akrabaya karşı sorumluluklar: Akrabalarla ilgiyi sürdürmek, ilk görevdir. Allah Teâlâ, kim akrabalık bağına yaşatırsa kendisinin de o kuluna ilgisini sürdüreceğini, akrabasını terkeden de ilgisini keseceğini bildirmiştir.⁶⁹ Akrabaların dinî hayatlarıyla da ilgilenmek gerekmektedir. Hz. Peygamber, "*Yakın akrabalarımı uyar*"⁷⁰ âyeti nâzil olunca Kureyş kabilesini çağır-mış ve dini tebliğ etmiştir.⁷¹

c. Toplumsal Sorumluluklar

Allah Teâlâ, hasta ziyaretini, aç olana yedirmeyi, susamış kimseye su vermeyi bizzat kendisi için yapılmış saymaktadır.⁷² Başka insanların ihtiyaç-larına koşmayı, kendisi ile ilgilendirmiş olması, topluma karşı sorumlu-lukların ehemmiyetini göstermeye kâfidir. Peygamber Efendimiz'in ifadesi-ne göre inananlar tek vücut gibidir. "*Mü'minler birbirlerini sevmekte, birbir-lerine acımakta ve birbirlerini korumakta bir vücuda benzerler. Vücudun bir uzvu hastalandığında diğer uzuvlar da bu sebeple uykusuzluğa ve ateşli hastalığa tutulurlar.*"⁷³ Dolayısıyla müslüman kimse, diğer insanlara karşı kayıtsız kalamaz. Diğer yandan hadislerde, müslümanın diğer müslüman üzerinde hakları⁷⁴ ve vazifeleri⁷⁵ açıklanmıştır.

Hz. Peygamber'in Veda Hutbesi'nde vasiyeti olarak ifade ettiği bazı ko-nuları da özellikle belirtmek gerekir. Onlar da toplumsal görev ve sorumlu-luklar yüklemektedir. "*Benden sonra eski sapıklıklara dönüp birbirinizin*

⁶⁸ Tirmizî, Radâ 10.

⁶⁹ Buhârî, Edeb 13.

⁷⁰ Şuara (26), 214.

⁷¹ Bk. Buhârî, Tefsîr (26) 2; Müslim, İman 348, 351.

⁷² Müslim, Birr 43.

⁷³ Buhârî, Edeb 27; Müslim, Birr 66.

⁷⁴ Hasta ziyareti, cenazenin arkasından gitmek, hapşıranı teşmit etmek, yemini yerine getirmek, davete icabet etmek, selamı yaygınlaştırmak gibi. Bk. Buhârî, Cenâiz 2.

⁷⁵ Zulmetmemek, düşmana teslim etmemek, sıkıntısını gidermek, ayıbını örtmek gibi. Bk. Buhârî, Mezalim 3; Müslim, Birr 58.

boynunu vurmayın" ifadesiyle müslümanlara geriye gitmeme sorumluluğu vermiştir. Kan davalarını yasaklamakla müslümanlar arasında kavga ve kargaşaya son vermiş, huzur içinde yaşama sorumluluğu olduğunu bildirmiştir. Faizin her çeşidini kaldırmakla ekonomik sorumluluk getirmiştir.⁷⁶

Toplumla ilgili sorumluluklardan bazılarını, dinî yönü öne çıkarılardan başlayarak şöyle sıralamak mümkündür;

* **Dine hizmet:** Âlimler başta olmak üzere her müslüman, kendi kabiliyeti ve imkanı nisbetinde dine hizmet etmekle sorumludur. İslâm Dini'ni zararlı fikir ve akımlara karşı korumak ve savunmak, dini tebliğ etmek, çevresindekileri eğitmek önde gelen görevlerdir. Dinin esası olan Kur'ân'ı ve sünneti sahiplenmek yanında Hz. Peygamber'in ehl-i beytini yani ailesini de sahiplenmek gerekir. O (s.a.v.), şöyle buyurmuştur:

*"Size iki şey bırakıyorum, biri diğerinden daha büyüktür. Benden sonra onlara sarılırsanız asla sapıtmazsınız. Kitabullah ki -gökyüzünden yere uzanmış iptir- ve ehl-i beytim. Bu ikisi havz'da bana ulaşıncaya kadar ayrılmayacaklardır. Kur'ân ve ehl-i beyt konusunda benimle ters düşmemeye dikkat edin. Bunlar hakkında bana nasıl halef olacağınıza dikkat edin."*⁷⁷ O (s.a.v.), bu ifadesiyle ailesini ümmetine emanet etmiştir. Ehl-i beytin, Kur'ân ve sünnete uygun yaşamaktaki titizlikleri başta olmak üzere Hz. Peygamber'in bu tavsiyesine mazhar olma sebepleri ayrı bir konu⁷⁸ olduğundan üzerinde durmayacağız.

* **Nasihat etmek:** İyi müslüman, kendini başkalarından sorumlu hisseder. Sorumsuz olursa bunun toplumu da etkileyeceğini ve toplumun da giderek dünyanın sorumsuz olmasına yol açacağını bilir ve bunun için kendini dünyadan sorumlu hisseder. Çünkü önce iç dünyada sorumsuzluk hissedilir, sonra toplum kimliğini kaybeder. Topluma karşı görevlerden biri iyiliği emretmek, kötülüğü yasaklamaktır. Dinin bütün müslümanlar için nasihat olması,⁷⁹ nasihat etme sorumluluğu olduğunu gösterir. Bir hadiste

⁷⁶ Müslim, Hac 147.

⁷⁷ Müslim, Fedailü's-sahabe 36, 37; Tirmizî, Menâkıb 31.

⁷⁸ Bk. Aynur Uraler, *Sahâbe Uygulaması Olarak Sünnete Bağlılık*, s. 76-77; 83-89.

⁷⁹ Buhârî, İman 42; Müslim, İman 95.

şöyle buyurulmuştur: "Allah'a yemin ederim ki ya iyilikleri emreder ve kötülükleri yasaklarsınız ya da Allah yakın zamanda bir azap gönderir. Sonra Allah'a yalvarıp dua edersiniz ama duanız kabul edilmez."⁸⁰ Sorumluluk gereği etrafımızdaki kişileri uyardığımızda bu özgürlüklere müdahale anlamına gelmemelidir. İyiliği emretmek, kötülüğü yasaklamak; toplumda iyiliği hakim kılma, faziletli toplum oluşturma gayesine yöneliktir. Nitekim Hz. Peygamber ve hulefâ-i râşidin dönemine kadar uzanan hisbe, İslam toplumunda genel ahlâkı ve kamu düzenini koruma faaliyetidir.

* **Öncülük yapmak:** Herhangi bir davranışa öncülük etmenin sorumluluğu vardır. İslâm'a göre bir iyiliğe veya bir kötülüğe sebep olmak, mükâfat veya cezaya da ortak olmak demektir. İslâm'da iyi bir çığır açan kimseye bunun sevabının olması ve o yolda yürüyenler olduğunda bundan da sevap alması; yine aynı şekilde kötü bir çığır açana bunun günahının olması ve o yolda yürüyenler olduğunda bundan da günah alması,⁸¹ yapılan fiillerin mesuliyetini haber vermektedir.

İnsanların birbirini etkilediği bilinen bir gerçektir. Zira bir insan tarafından yapılan hiçbir hareket yoktur ki bu, uzun neticeler zincirinin başlangıcı olmasın. Her kelime, düşünce ve hareketin gelecekteki diğer insanlara tesiri vardır. Nitekim daha kalıcı olduğu için kötü şeyleri içeren bir kitap, kötü kelimelerden daha zararlı kabul edilmiş ve 18. yüzyılın sonlarında Batı'da aslında iyi bir buluş olmasına rağmen kötü kitapların yayılmasına sebep olduğu için matbaadan yakınılmıştır.⁸² Günümüzde de televizyon yayınları, internet siteleri kötülüğü yaymama sorumluluğunu taşımalıdır.

* **Kötülüğü engellemek:** Kötülüğe mani olmak olmak bir sorumluluk gereğidir. "Kim bir kötülük görürse eliyle değiştirsin. Şayet eliyle değiştirmeye gücü yetmezse diliyle değiştirsin. Diliyle değiştirmeye gücü yetmezse

⁸⁰ Tirmizî, Fiten 9.

⁸¹ Müslim, Zekât 69; İmaret 133; Nesâî, Zekât 64.

⁸² Frederich Schlegel der ki "haddi zatında şerefli ve faydalı birşey olan matbaacılık sanatı her yerde ve süratle zehirli ve şeref kırıcı neşriyat yapmak gibi kötü maksatla kullanılmaya başlanmıştır. Matbaacılık değersiz, bayağı ve sathî eserlerin tehlikeli şekilde yayılmasına sebep olmaktadır. Bu ise sıhhatli bir muhakeme yapılmasına imkan vermemektedir." Samuel Smiles, Vazife, s. 221-222 (trc. Mustafa Ertem) İstanbul, 1969.

kalbiyle (kınasın) ki bu, imanun en zayıf derecesidir"⁸³ hadisi, konuyla ilgili önemli bir asıdır. Peygamber Efendimiz; yanlışlara, kötülöklere mani olunmazsa neticede kötölüklerin iyilere de isabet edeceğini, dolayısıyla müdahalenin gerekliliğini örnek vererek şöyle anlatmıştır:

"Allah'ın koyduğu sınırları aşmayanlarla, bu sınırları ihlal edenlerin durumu bir gemiye binen yolcuların durumuna benzer. Kur'a sonunda bir grup geminin alt kısmında diğör grup da üst kısmında kalmaktadır. Alt kattakiler su almak için üst kattakilerin yanından geçiyorlardı. Alt kattakiler, 'Bulduğumuz yerden bir delik açarsak üsttekilere eziyet vermemiş oluruz' dediler. Eğer üst katta oturanlar, onların istediklerini yapmalarına izin verseler hepsi helak olurlar. Bunu önlerlerse hem kendileri hem de onlar kurtulurlar."⁸⁴ Kötülüğü engellemek her müslümanın görevi olmakla birlikte en büyük sorumluluk ilim adamlarına düşmektedir.

İsrailoğullarının dinden sapmalarıyla ilgili bir hadiste Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"İsrailoğulları günahlara daldığında, âlimleri onları nehyettiye de onlar işledikleri günahları terketmediler. Bu defa âlimleri de onlarla birlikte oturdular, beraberce yediler, içtiler. Bunun üzerine Allah Teâlâ onların kalplerini birbirine benzetti."⁸⁵*

* **Sevgi ve kardeşlik göstermek:** *"Müminler birbirini sevmekte birbirine şefkat göstermekte ve korumakta bir vücut gibidirler"⁸⁶ ve *"Ey Allahın kulları kardeş olunuz"⁸⁷ hadisleri müslümanların sevgi ve kardeşlik duyguları içinde olmaları gerektiğini gösterir. Diğör insanlarla barış ve uzlaşi içinde olmak gerekir. Çünkü "mümin, ülfet eden (uzlaşıp kaynaşan) insandır. Ülfet etmeyen kendisiyle ülfet kurulamayan insanda hayır yoktur."⁸⁸ Ayrıca kötümser bir hava yaymamak, aksine etrafa olumlu bir hava vermek sorumluluğu da**

⁸³ Müslim, İman 78.

⁸⁴ Buhârî, Şirket 6.

⁸⁵ Tirmizî, Tefsîr (5) 6,7.

⁸⁶ Buhârî, Edeb 27.

⁸⁷ Buhârî, Edeb 57, 58.

⁸⁸ Ahmed b. Hanbel II, 400.

vardır. "Kolaylaştırın, zorlaştırmayın. Müjdeleyin, nefret ettirmeyin"⁸⁹ ve "Ya hayır söyle ya sus"⁹⁰ hadisleri burada zikredilebilir.

* **Mal sorumluluğu:** Malın sorumluluğu o kadar fazladır ki Hz. Peygamber, Uhud dağı kadar altını olsa yanında üç gece bile bulundurmamak istemediğini söylemiştir.⁹¹ Ayrıca Hz. Peygamber, vermeye o kadar teşvik etmiştir ki Ebû Saîd el-Hudrî, "Neredeyse fazla olan mallarımızda hakkımız olmadığı kanaatine varacaktık" demiştir.⁹² Mallarından infak edenler, Efendimiz (s.a.v.) tarafından şöyle övülmüştür: "Ancak iki kişiye gıpta edilir. Allah'ın verdiği malı hak yolunda harcayan kimse ve Allah'ın kendisine verdiği ilim ve hikmetle hükmeden kimse."⁹³ Harcamada sorumlu olmak gerekir. Lükse kaçmamalı, israf etmemelidir. Öte yandan malıyla topluma zarar vermemek de kişinin mesul olduğu konulardan biridir.

* **Yöneticilerin sorumluluğu:** Hz. Peygamber'in ifadesiyle yöneticiler, yapması gerekenden yönetilenler de yapmaları gerekenden sorumludurlar.⁹⁴ Yöneticinin, Hakk'a ve halka sorumluluğu vardır. Halka olan görevlerini yerine getirdiğinde bu konuda Hakk'a olan görevini yerine getirmiş olur. Yönetici kendi sorumluluğundan ayrı olarak, yönettiği kimselerin yaptıklarından da sorumludur. "Kendilerine peygamber gönderilen kimselere de peygamberlere de soracağız"⁹⁵ âyeti, burada delil olarak zikredilebilir. Bu sebeple idare etme konumunda olan kimse her zaman işleri kontrolünde tutmalı ve işlerin düzgün yürümesi için tedbirler almalıdır.

Mesela, işi ehline vermelidir. Hz. Peygamber, "İş, ehlinden başkasına verildiği zaman kıyameti bekle" buyurmuştur.⁹⁶ Yönetici âdil olmalıdır. "On kişi üzerinde bile olsa yöneticilik yapmış olan kimse, kıyamet günü elleri bağlı olarak

⁸⁹ Buhârî, İlim 11.

⁹⁰ Buhârî, Rikâk 23.

⁹¹ Buhârî, Temenni 2.

⁹² Müslim, Lukata 18.

⁹³ Buhârî, İlim 15.

⁹⁴ Bk. Müslim, İmaret 49-50.

⁹⁵ el-A'raf (7), 6.

⁹⁶ Buhârî, İlim 2.

gelir. Sonra ya adaleti sayesinde kurtulur ya da haksızlık ettiği için mahvolur.”⁹⁷ Yöneticinin ayrımcılık yapmasının toplumun helakine sebep olduğu açıkça ifade edilmiştir. “Sizden önceki milletlerin yok olmasına sebep içlerinden soylu biri hırsızlık yapınca ona dokunmayıp zayıf ve kimsesiz biri hırsızlık yapınca ona ceza vermeleri idi.”⁹⁸

* **Yönetilenlerin sorumluluğu:** Yönetilenler, devlete saygı göstermekle, yöneticiye itaat etmekle mesuldürler. Günah işlemeyi emretmediği sürece yöneticiye itaat gerekir.⁹⁹ İşleri yürüten kimselere itaat, cennete girmeye sebeptir.¹⁰⁰ Hz. Peygamber, devlet başkanını ve halkı ilgilendiren bu ve benzeri açıklamalarda bulunmuştur. Çünkü devlet ve millet bir bütündür. Devleti ayakta tutmak, halkın sorumluluğundadır.

* **İşverenin sorumluluğu:** Haram olan şeylerin ticareti yapmamak, çalıştırdığı kişilerin haklarına riayet etmek iş sahibinin başta gelen mesuliyetindedir. Kıyamet gününde Allah’ın düşman olduğu kimseler içinde, çalıştırdığı kimsenin ücretini vermeyen kimse de bulunmaktadır.¹⁰¹

* **Çalışanın sorumluluğu:** Çalışan kimse, gereken hizmet ne ise onu eksiksiz yapmalıdır. İş düzgün yapmak, emanet edilen şeyleri zayi etmemek gerekir. Müslümanlar, kabul ettikleri şartlara uymak zorundadır.¹⁰² Çünkü kıyamet günü, sözünde durmayan her vefasız için onu tanıtan bir bayrak dikilecek ve bu falanın vefasızlığıdır denilecektir.¹⁰³

* **Ahlâkî sorumluluk:** Güzel ahlâklı olmak topluma karşı yapılacak en büyük iyiliktir. Maddî veya manevî her konuda başkalarını rahatsız etmemek, zarar vermemek bir sorumluluk gereğidir. Güzel ahlâklı olmak,

⁹⁷ Darimî, Siyer 72.

⁹⁸ Buhârî, Enbiya 54.

⁹⁹ Buhârî, Ahkâm 4.

¹⁰⁰ Tirmizî, Cum’a 80.

¹⁰¹ Buhârî, Buyu’ 106; İcâre 10.

¹⁰² Bk. Buhârî, İcâre 14.

¹⁰³ Buhârî, Edeb 99; Müslim, Cihâd 11-17.

önemli bir görev¹⁰⁴ olduğu gibi kişinin başka insanları kendi şerrinden uzak tutma sorumluluğu vardır.¹⁰⁵

* **Çevre:** İnsan çevreye karşı sorumludur. Bu sorumluluk, dünyaya zarar vermemek bir yana kıyamet kopsa da ağaç dikecek dereceye ulaşmalıdır.¹⁰⁶

Sonuç

Hadisleri esas alarak hazırlanan bu tebliğde, ulaşılan bazı sonuçları şöyle özetlemek mümkündür: Hadis-i şerifler, sorumluluğun tevhidle alakalı ve kulluk bilincine bağlı olduğunu göstermektedir. Gücü ve yetkisi oranında herkes, her alanda sorumludur. Sorumluluğu başkasına bırakmak doğru değildir. Çünkü sorumluluk, ferdi ve ictimâî huzuru temin eden bir esastır. Sorumlulukların diğer insanlarla ilgili yönü bulunduğundan hayatta küçük şey yoktur. Yeri geldiğinde herşey önemlidir.

Her toplumun sorumluluk anlayışı farklıdır. Bize göre sorumluluk sahibi kimse başkaları için birşeyler yapmak istediğinden, insanlara farklı bir bakışla bakar, onları çıkar sağlama aracı olarak görmez. Başka toplumlarda, verilen vazifeden fazlasını kesinlikle yapmamak veya kötülüklerle seyirci kalmak normal bir davranış biçimi iken, İslâm'a göre herkes her türlü gidişattan sorumludur. "Beni ısırmayan yılan bin yaşasın" veya "Her koyun kendi bacağından asılır" veya "O senin sorunun" gibi anlayışlar müslümanların hayat anlayışına uygun değildir. Mü'minlerin birbirlerine ve bütün insanlığa karşı sorumlulukları vardır. İnsanlar, tabiatları gereği birbirlerine yardımla ayakta dururlar. Günümüzdeki "tek başına ayakta kalmak" anlayışı da hem insanın tabiatına hem de İslâm Dini'ne aykırı bir anlayıştır. Hayattaki sorumlulukları paylaşarak yaşamak insanı ve toplumu yalnız olmaktan, aciz kalmaktan kurtarıp güçlü kılar.

Kişi veya toplum olarak daha başarılı, daha güçlü ve daha onurlu olmak, sorumlulukları bilmek ve gereğini en iyi şekilde yapmakla

¹⁰⁴ Bk. Buhârî, Menâkıb 23; Edeb 38, 39; Tirmizî, Bir 61, 62.

¹⁰⁵ Buhârî, Cihâd 2; Rikâk 34.

¹⁰⁶ Ahmed b. Hanbel III, 191.

mümkündür. Özellikle toplumun iyiye veya kötüye doğru gidişatında herkesten fazla sorumluluğu olan ilim adamlarının görevlerini yerine getirmeleri gerekir. Ayrıca herkesin birbirinden sorumlu olduğu anlayışına sahip sivil toplum kuruluşlarının daha etkin olması faydalı olacaktır. Zira eğitim-öğretim, ahlâk konuları ve yanlışları düzeltmek sadece yöneticilerin işi değildir, bu görev herkese düşmektedir.¹⁰⁷

Sorumsuzluğun yol açtığı işlerde kötüye gidişte son nokta yoktur. Çünkü her türlü olumsuzlukta tek ve asıl neden herkesin sorumluluğunu bilmemesi ve görevini yerine getirmemesidir. Sorumluluk bilincinde olmayan erkeklerin ve kadınların dünyanın olumsuz gidişatında, nesillerin mahvında payları bulunmaktadır. Sorumluluğun ve görevlerin iyi bilinmemesi, gereğinin yapılmaması; kişinin toplumu umursamazlığı, hep kendini düşünmesi sonucunu doğurur. Böyle kimselerin oluşturduğu toplumun bir ideali de olmaz.

Sorumluluk olmazsa ahlâkın, adaletin, cemiyet düzeninin sağlanması, yaşanması mümkün olmaz.¹⁰⁸ Fitne, karmaşa, belirsizlik yayılır ve cemiyet çöker. Nitekim sorumluluk, İslâm'ın hakları ele alış biçimini anlamaya da yardımcı olmaktadır. O da göreve verilen önemdir. Dinde, hak sahibinden çok, hakkı verecek olana yönelik hitaplar bulunmaktadır.¹⁰⁹ Sorumluluk, toplumda görevleri yerine getirmek için yarışan bir anlayışın egemen olmasını sağlar. Hak sahibi, haklar konusunda mücadele etme yoluna gitmemek suretiyle bu anlayıştan istifade eder. Bu tutumda, sosyal barış ilkesine riayet edilmiş olması gözardı edilemeyecek bir durumdur.

Temelde din olursa sorumlulukların hakkıyla yerine getirildiği anlaşılmıştır. Nitekim bugün Batı'da ahlakî problemlerin çözümü için her işte tanrı fikri verilmeye ve onun razı olacağı, gülümseyeceği işleri yapmaya teşvike

¹⁰⁷ Bk. Mustafa Nakiy, *Kırk Hadis Yahud İlmi Hal Siyasi ve İctimai*, s. 7-8, Selanik Osmanlı Meşrutiyet Kütüphanesi, 1327.

¹⁰⁸ Bk. Yümni Sezen, *Maddecî Felsefenin Çıkmazları*, s. 262-264.

¹⁰⁹ Bk. el-En'âm (6), 141; el-İsrâ (17), 26; el-Meâric (70), 24-25.

çalışılmaktadır.¹¹⁰ Ulaşılan bu nokta, şuna işaret etmeyi zorunlu kılmaktadır. Meselelerin çözümünü, kendi kaynaklarımızdan başka yerde aramamak gereği. İşte bu tebliğde de niyetlerden amellere, dünyadan, ahirete uzanan derin ve yaygın bir sorumluluk anlayışının, hadîslerdeki anahatları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

¹¹⁰ Bir doların üzerindeki piramidin tepesinde her şeyi gören tanrının gözü yer almakta ve "O üzerimizde bize gülümsüyor" yazılmaktadır.